
Ο ΤΖΩΝ ΣΤΙΟΥΑΡΤ ΜΙΛΛ, ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΝΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΝΙΚΟΣ ΛΑΜΠΑΡΑΣ

Ο Τ.Σ. Μιλλ, όπως και αρκετοί άλλοι στοχαστές του 19ου αιώνα, ήταν πεπεισμένος πως διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος επί τη βάση της αρχής «one man, one vote» θα μπορούσε να είναι καταστροφική για την αστική κοινωνία. Η πεποίθηση αυτή ωστόσο δεν τον απέτρεψε απ' το να είναι ισχυρός υποστηρικτής της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Πίστευε πως η άνοδος και η σταθεροποίησή της ήταν αναπόφευκτη. Η αυξανόμενη μαχητικότητα της εργατικής τάξης στην Ευρώπη και το κίνημα των χαρτιστών στην Αγγλία είχαν δείξει πως η εφαρμογή της καθολικής ψηφοφορίας θα ήταν σύντομα πραγματικότητα. Η πίστη του για τον αναπόφευκτο ερχομό της δημοκρατίας βασιζόταν σε μια συγκεκριμένη αντίληψή του σχετικά με την πρόοδο και τη γένεση αξιών στην ιστορία. Η δημοκρατία, η διακυβέρνηση της κοινής γνώμης ήταν «μια μόνο πλευρά της ευρύτερης κίνησης της σύγχρονης ιστορίας... ήταν... το πιο σημαντικό αποτέλεσμα του πολιτισμού».¹ Παρ' όλα αυτά η ιστορική εξέλιξη και η πρόοδος δεν ήταν πάντα ταυτόσημες με τη βελτίωση. Ο ερχομός της

---

1. Βλ. Burns (1968), «J.S. Mill and Democracy 1829-1861», εις Schneewind, J.B. «Mill» (Macmillan) σελ. 296. Για την αξιολογική διάσταση στη θεωρία του Mill περί επιστήμης, πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδης, «Πολιτική φιλοσοφία της νεωτερικότητας», *Δευκαλίων* 11/2 (Φεβρουάριος 1993), σσ. 107-118 και Μ. Αγγελίδης, *Φιλελευθερισμός: Κλασικός και νέος*, Ίδρυμα Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σσ. 66-75.

δημοκρατίας συνοδευόταν από το φόβο ότι το νέο πολιτικό σύστημα μπορούσε να καταστεί «μια νέα μορφή κακής διακυβέρνησης... και όχι... εκείνη η κοινωνική αναγέννηση που αναμένουν οι υποστηρικτές της».²

Ο Μιλλ φοβήθηκε πως η δημοκρατία θα μετατρέποταν σε «διακυβέρνηση του όχλου» αν η εφαρμογή της καθολικής ψηφοφορίας οδηγούσε στην ταξική διακυβέρνηση. Ωστόσο, δεν ταύτισε την αντιπροσώπευση των «διχαστικών και απειλητικών συμφερόντων» με την ίδια τη δημοκρατία. Πίστευε πως αν οι δημοκρατικοί θεσμοί οργανωθούν και λειτουργήσουν κατάλληλα, μπορούν να εγγυηθούν την πρόοδο και την αντιπροσώπευση του «γενικού συμφέροντος». Ήταν η μαζική κοινωνία και το «εμπορικό πνεύμα» οι κύριες αιτίες των δεινών που απειλούσαν την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών.³ Ένα τέτοιο δεινό ήταν επίσης «ο δεσποτισμός της κοινής γνώμης». Η εκβιομηχάνιση και το «εμπορικό πνεύμα» είχαν οδηγήσει στο σχηματισμό μιας μεγάλης μάζας ανειδίκευτων εργατών. Ο Μιλλ φοβήθηκε πως αν η δημιουργία ταυτιζόταν με τη διακυβέρνηση των εργατικών μαζών, αυτό θα οδηγούσε στην επικράτηση και διαιώνιση ενός «μέτριου και περιορισμένης αντίληψης τύπου ανθρώπου»⁴. Κάτι τέτοιο θα υποδαύλιζε την ατομικότητα και την ελευθερία της σκέψης.

Η ταξική διακυβέρνηση και ο δεσποτισμός της κοινής γνώμης έγειραν ερωτήματα σχετικά με τον «αληθή χαρακτήρα» της λαϊκής αντιπροσώπευσης και τις αρχές βάσει των οποίων θα έπρεπε να λειτουργούν οι δημοκρατικοί θεσμοί, έτσι ώστε να αποφευχθεί η υποστήριξη μιας «τυραννίας της πλειοψηφίας». Η εξισωτική αρχή «one man, one vote» μπορούσε να αποβεί καταστροφική όχι μόνο για το πολιτικό σύστημα αλλά επίσης για την «πρόοδο» και τα επιτεύγματα του πολιτισμού. Αυτό που ο Μιλλ αποκαλούσε «κινέζικη στασιμότητα», μια κατάσταση κοινωνικής και πολιτιστικής αποτελμάτωσης, θα ήταν το αποτέλεσμα της εφαρμογής αυτής της αρχής.

Υπήρχε ένα ακόμη πρόβλημα που απασχολούσε τον Μιλλ.

---

2. Burns (1968), σ. 306.

3. Στο ίδιο.

4. Στο ίδιο, σ. 304.

Αναφέρεται στο πώς οι δημοκρατικοί θεσμοί γενικά μπορούσαν να συνδυαστούν με αυτό που ονόμαζε «φυσική κατάσταση της κοινωνίας»: «Μπορούμε να πούμε πως η κοινωνία βρίσκεται στη φυσική της κατάσταση, όταν η εγκόσμια εξουσία και η ηθική επιρροή ασκούνται μόνιμα και χωρίς αμφισβήτηση από τα πλέον ικανά πρόσωπα που επιτρέπει η υπάρχουσα κατάσταση της κοινωνίας».⁵

Ο Μιλλ ήταν πεπεισμένος πως το κυβερνητικό έργο θα έπρεπε να ασκείται από μια ομάδα ειδικά εκπαιδευμένων επαγγελματιών. Θαύμαζε τους αξιωματούχους των αριστοκρατικών καθεστώτων για τις πνευματικές ικανότητες και την ενεργητικότητα που επέδειχναν στη διεκπεραίωση των δημόσιων υποθέσεων.⁶ Ωστόσο γνώριζε τα χαρακτηριστικά ελαττώματα των γραφειοκρατιών. Αν παρέμεναν ανεξέλεγκτες η διαφθορά και μια μόνιμη και οργανωμένη εχθρότητα προς τις αλλαγές που επιφέρουν βελτίωση θα μετατρέπονταν σε εμπόδιο για την πρόοδο.⁷ Αν η δημοκρατική διακυβέρνηση επρόκειτο να συνδυαστεί με τη γραφειοκρατική διοίκηση, θα έπρεπε να υπάρχει μια ισχυρή και υγιής κοινή γνώμη έτσι ώστε να αποτραπεί ο κίνδυνος της αποτελμάτωσης και της διαφθοράς. Παρ' όλα αυτά ο Μιλλ ήταν αρκετά απαισιόδοξος σχετικά με την προοδευτικότητα και το πνευματικό και ηθικό επίπεδο όχι μόνο της αριθμητικής πλειοψηφίας αλλά και όλων των άλλων τάξεων.

Κατά τη διάρκεια της ζωής του προσπάθησε να επεξεργαστεί ένα μοντέλο αντιπροσωπευτικού συστήματος που θα μπορούσε να συνδυάσει μια αποτελεσματική διοίκηση με μια υγιή και ισχυρή κοινή γνώμη και θα μπορούσε να εγγυηθεί την πρόοδο, την ελευθερία σκέψης και την ατομικότητα. Κύρια ιδέα του ήταν πως η ίδια η συμμετοχή στους δημοκρατικούς θεσμούς θα γινόταν ο βασικός μοχλός για την πνευματική και πολιτική εκπαίδευση των μαζών. Η άνοδος της δημοκρατίας θα έπρεπε να συνδυαστεί με την ανάπτυξη των πνευματικών, υλικών και ηθικών

---

5. Στο ίδιο, σ. 283.

6. Βλ. Mill (1972), *Utilitarianism, Liberty, Representative Government* (J.M. Dent & Sons Ltd), σ. 244.

7. Στο ίδιο, σ. 247.

διαστάσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η δημοκρατία θα ήταν ταυτόχρονα το επιστέγασμα της εξύψωσης της ανθρωπότητας και το μέσον για την επίτευξη αυτού του στόχου. Στο έργο του «Σκέψεις για την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση» ο Μιλλ διατύπωσε ένα σύνολο αρχών που θα έπρεπε να διέπουν τη λειτουργία και τη δομή των δημοκρατικών θεσμών και πρότεινε ένα σύνολο συγκεκριμένων θεσμικών ρυθμίσεων. Οι προτάσεις του σχετικά με τη διάκριση των εξουσιών και την υιοθέτηση ενός συστήματος πολλαπλής ψήφου, αν και δεν αντιπροσωπεύουν πλήρως τον προβληματισμό του σχετικά με την κατάλληλη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, είναι ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίο προσπάθησε να ανταποκριθεί στα κυριότερα προβλήματα που συνόδευαν την άνοδο και σταθεροποίηση της δημοκρατίας. Το σύστημα πολλαπλής ψήφου μπορούσε να αποτρέψει τον κίνδυνο της ταξικής διακυβέρνησης αποκλείοντας από την ψηφοφορία ένα μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης, όσους δηλαδή δεν ήταν εγγράμματοι καθώς επίσης όσους δεν πλήρωναν άμεσους φόρους, και με το να αποδίδει τις ψήφους ανάλογα με το επίπεδο μόρφωσης των εκλογέων. Με αυτό τον τρόπο το σύστημα αυτό μπορούσε να προσφέρει στα ήδη ικανά μέλη των χαμηλών τάξεων κίνητρο για να συμμετέχουν στις δημόσιες υποθέσεις και μπορούσε να είναι «θετικά επωφελές, με το να παρέχει περισσότερες ψήφους σε εκείνους των οποίων η γνώμη είχε δικαιωματικά μεγαλύτερη βαρύτητα».⁸ Από την άλλη μεριά η δημοκρατία μπορούσε να συνδυαστεί με αυτό που ο Μιλλ ονόμαζε φυσική κατάσταση της κοινωνίας, αν το κοινοβούλιο περιοριζόταν στο να «υποδεικνύει ανάγκες, να αποτελεί όργανο για τα λαϊκά αιτήματα και τόπος για τη συζήτηση όλων των αντιτιθεμένων απόψεων που σχετίζονται με τις δημόσιες υποθέσεις»,⁹ ενώ η νομοθεσία και η διοίκηση παρέμεναν έργο για μια επιτροπή ειδικών.

Από τα παραπάνω προκύπτει μια σειρά από μεθοδολογικά προβλήματα που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο ο Μιλλ διαμόρφωσε την αντίληψή του για τη φύση του δημοκρατικού πολι-

---

8. Βλ. Macpherson (1977), *The Life and Times of Liberal Democracy*, (O.U.P.), σ. 57-58.

9. Mill (1972), σ. 241.

τεύματος στα πλαίσια μιας διεύρυνσης της δυνατότητας πραγμάτωσης στο πολίτευμα αυτό του αξιακού ιδεώδους με το οποίο είναι συνδεδεμένη η πολιτική του θεωρία. Στις επόμενες παραγράφους θα ασχοληθούμε με τη διαπλοκή αυτή του αξιακού στοιχείου στην ανάλυση του Μιλλ και τις αντινομίες τις οποίες συνεπάγεται, επικεντρώνοντας την προσοχή μας σε τρεις κατηγορίες θεμάτων. Η πρώτη αναφέρεται στα στοιχεία που συνθέτουν το ηθικό ιδεώδες του σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης και τη σχετιζόμενη με αυτή έννοια της ανθρώπινης προόδου και θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τη σχέση τους με την αντίληψη του Μιλλ σχετικά με την κατάλληλη λειτουργία της δημοκρατίας. Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται στα θέματα που συνθέτουν αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε «το πρόβλημα της μετάβασης», δηλαδή στα προβλήματα της ταξικής διακυβέρνησης και του δεσποτισμού της κοινής γνώμης, που θεωρούνταν ως τα κύρια προβλήματα της μετάβασης από μια κατάσταση που χαρακτηριζόταν από τον αποκλεισμό της συντριπτικής πλειοψηφίας του λαού από την πολιτική σκηνή σε εκείνη όπου η κυριαρχία θα έπρεπε να διαχέεται στο σύνολο του λαού. Τέλος θα εξετάσουμε το θεμελιώδη ρόλο που αποδίδει ο Μιλλ στην εκπαιδευτική λειτουργία της συμμετοχής στους δημοκρατικούς θεσμούς.

---

1. Ατομικότητα, πρόοδος και το ιδεώδες της δημοκρατίας

Μπορούμε να αρχίσουμε την ανάλυση της αντίληψης του Μιλλ για τη δημοκρατία εξετάζοντας τη σχέση της με την έννοια της προόδου και το αίτημα για τη διασφάλιση της ατομικότητας και της ελευθερίας της σκέψης. Η εξέταση αυτής της σχέσης θα μας επιτρέψει να προσεγγίσουμε την ηθική πλευρά του επιχειρήματος του Μιλλ για τη δημοκρατία. Όπως έχουμε ήδη δει, ο Μιλλ θεώρησε την άνοδο της δημοκρατίας ως «μια μόνο πλευρά της ευρύτερης κίνησης της ιστορίας» και υποστήριξε πως η εγκαθίδρυσή της θα έπρεπε να συνοδεύεται από την ανάπτυξη των ηθικών, υλικών και πνευματικών διαστάσεων της ανθρώπινης ζωής. Μια συγκεκριμένη αντίληψη περί ανθρώπινης φύσης αποτελεί τη βάση

όλου του επιχειρήματος για τη δημοκρατία. Ο Μιλλ υποστήριζε πως «η ανθρώπινη φύση δεν είναι μηχανή, για να κατασκευάζεται σύμφωνα με ένα πρότυπο και να εκτελεί την εργασία που ορίζεται στις προδιαγραφές της, αλλά δέντρο που πρέπει να μεγαλώνει και να αναπτύσσεται προς όλες τις κατευθύνσεις, όπως ορίζουν οι έμφυτες εσωτερικές δυνάμεις που της δίνουν ζωή».¹⁰

Ο Μιλλ συμφωνούσε με τον Βίλχελμ φον Χούμπολτ που υποστήριζε πως ο στόχος της ζωής του κάθε ανθρώπου θα έπρεπε να είναι «η μέγιστη και αρμονικότερη ανάπτυξη των δυνάμεών του σε ένα πλήρες και συνεκτικό σύνολο».¹¹ Σύμφωνα με τον Χούμπολτ υπάρχουν δύο προϋποθέσεις για την επίτευξη αυτού του στόχου, «η ελευθερία και η ποικιλία καταστάσεων».¹² Παρ' όλα αυτά η πιο σημαντική προϋπόθεση που ταυτόχρονα αποτελεί και το καλύτερο μέσον για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου είναι η ατομική υπευθυνότητα για την ανάπτυξη του καθένα. Ο Μιλλ υποστηρίζει πως «αυτός που επιτρέπει στον κόσμο, ή στο τμήμα του κόσμου στο οποίο ανήκει, να επιλέγει για λογαριασμό του το πρόγραμμα ζωής που θα εφαρμόσει, δεν χρειάζεται καμιά διανοητική δύναμη εκτός από εκείνη της μίμησης. Αυτός που επιλέγει ο ίδιος το πρόγραμμά του χρησιμοποιεί όλες τις διανοητικές του δυνάμεις».¹³ Έτσι η ατομική υπευθυνότητα για τη διαμόρφωση και πραγματοποίηση του σχεδίου ζωής αποτελεί τον βασικό μηχανισμό για την ανάπτυξη των πρακτικών, πνευματικών και ηθικών ικανοτήτων του ατόμου.

Η αντίληψη του Μιλλ σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης γίνεται ταυτόσημη με εκείνη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Κάθε μορφή δεσποτικής εξουσίας θεωρείται καταδικαστέα στο βαθμό που στερεί από τους ανθρώπους την απαραίτητη ελευθερία για τον καθορισμό των συνθηκών της ζωής τους. Ακόμα και η περίπτωση μιας πεφωτισμένης δεσποτείας¹⁴ που φροντί-

---

10. Mill (1989), *On liberty and other writings* (C.U.P.) σ. 60. Το απόσπασμα είναι μεταφρασμένο από τον Ν. Μπάλη. Βλ. Μιλλ (1983) *Περί ελευθερίας* (Επίκουρος), σ. 106.

11. Στο ίδιο, σ. 102.

12. Στο ίδιο, σ. 103.

13. Στο ίδιο, σ. 105.

ζει για την πνευματική καλλιέργεια ενός λαού θεωρείται καταδικαστέα και ο Μιλλ υποστηρίζει πως το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα μιας τέτοιας πολιτικής θα είναι το αυξανόμενο αίτημα του λαού για τον έλεγχο των συνθηκών της ζωής του.¹⁵ Έτσι η άνοδος τη δημοκρατίας αντιπροσωπεύει την άρνηση του υποβιβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και αποτελεί κοινωνική αναγέννηση, στο βαθμό που η λειτουργία του πολιτικού συστήματος βασίζεται στην ενεργό συμμετοχή όλων των πολιτών. Απ' την άλλη μεριά η ελευθερία την οποία το σύστημα αυτό εγκαθιδρύει, αποτελεί τον κύριο μοχλό για την ελεύθερη ανάπτυξη της ατομικότητας. Το ιδεώδες του Μιλλ για τη δημοκρατία είναι ηθικό. Η άνοδος αυτού του πολιτικού συστήματος ταυτίζεται με την άνοδο ενός νέου τύπου ανθρώπου και κοινωνίας.¹⁶ Αυτό το γεγονός διαχωρίζει έντονα την αντίληψή του σχετικά με τη δημοκρατία από εκείνη του Μπένθαμ και του Τζέιμς Μιλλ.

Ο Μιλλ δέχεται πως οι δημοκρατικοί θεσμοί είναι απαραίτητοι για την προστασία του λαού από την αυθαίρετη άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Παρ' όλα αυτά το ιδεώδες του για τη δημοκρατία ταυτίζεται επίσης με το ηθικό αίτημα για την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης και την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Επιπρόσθετα ο Μιλλ πιστεύει πως η ελεύθερη ανάπτυξη της ατομικότητας είναι ταυτόχρονα ένας σημαντικός παράγοντας για τη συνολική ανάπτυξη της κοινωνίας.¹⁷ Έτσι η δημοκρατική πολιτεία στην ιδεώδη της μορφή συνδυάζει την παρουσία ενός ενεργητικού και υπεύθυνου τύπου ανθρώπου με μια ελεύθερη, ευημερούσα και δίκαιη κοινωνία.¹⁸

---

14. Ο Μιλλ υποστηρίζει πως «μια καλή δεσποτεία, σε μια πολιτιστικά προηγμένη χώρα, είναι περισσότερο επιβλαβής από μια κακή», Mill (1972), σ. 207. Παρ' όλα αυτά είναι διατεθειμένος να υποστηρίξει το δεσποτισμό ως την κατάλληλη μορφή διακυβέρνησης για «βαρβάρους», με δεδομένο ότι βασικός στόχος αυτής της διακυβέρνησης θα είναι η «βελτίωση» του λαού που την υφίσταται. Βλ. Mill (1989), σσ. 13-14.

15. Mill (1972), σσ. 202-207.

16. Για το νέο τύπο ανθρώπου και τη σημασία της ανάπτυξης της ατομικότητας βλ. Mill (1972), σσ. 211-215, (1989), σσ. 56-74, και Macpherson (1977), σσ. 46-48.

17. Βλ. Mill (1972), σσ. 208.

18. Στο ίδιο, σσ. 208-215.

Μέχρι στιγμής έχουμε δει πώς η αντίληψη του Μιλλ σχετικά με την ανθρώπινη φύση συνδέεται με το ιδεώδες του για τη δημοκρατία. Για να δώσουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του τελευταίου θα εξετάσουμε τη σχέση του με την έννοια της προόδου. Αυτή κατέχει κεντρικό ρόλο στο έργο του Μιλλ¹⁹ και χρησιμοποιείται κυρίως για να περιγράψει μια κατάσταση γενικής πνευματικής και ηθικής ανάπτυξης μιας κοινότητας.²⁰ Ο Μιλλ υποστηρίζει πως υπάρχει μια σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο ηθικό και πνευματικό επίπεδο ανάπτυξης ενός λαού και στην ποιότητα της κυβέρνησής του «αν οι αντιπρόσωποι του λαού ή εκείνοι που τους εκλέγουν ή εκείνοι απέναντι στους οποίους οι αντιπρόσωποι είναι υπεύθυνοι ή οι παρατηρητές, των οποίων η γνώμη θα έπρεπε να επηρεάζει και να ελέγχει όλα αυτά, χαρακτηρίζονται μόνο από την άγνοια, την ηλιθιότητα και την προκατάληψη, τότε κάθε έργο της κυβέρνησης θα πάει στραβά. Στο βαθμό όμως που οι άνθρωποι ξεφεύγουν από αυτά τα χαρακτηριστικά, θα υπάρξει μια ανάλογη βελτίωση και στην ποιότητα της κυβέρνησης.²¹ Το ίδιο, υποστηρίζει ο Μιλλ, ισχύει και όσον αφορά τη μορφή της διακυβέρνησης. Κάθε «στάδιο» της ανθρώπινης προόδου συνδέεται με μια ιδιαίτερη μορφή πολιτικού συστήματος. Έτσι «η βασιλεία, που δεν υφίσταται τον έλεγχο αντιπροσωπευτικών θεσμών, είναι η πιο κατάλληλη μορφή πολιτικού συστήματος για τα πρώιμα στάδια κάθε κοινότητας»,²² τα στάδια δηλ. εκείνα που χαρακτηρίζονται από «το βαθιά ριζωμένο πνεύμα του τοπικισμού», την έλλειψη

---

19. Στο «Considerations» ο Μιλλ εξετάζει την καταλληλότητά της ως κριτήριο της ορθής διακυβέρνησης, βλ. Mill (1972), σσ. 185-192· στο «On Liberty» είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της ατομικότητας και αντιτίθεται στην «κυριαρχία του εθίμου» Mill (1989), σ. 70, ενώ σε άλλα κείμενα ταυτίζεται με την έννοια του πολιτισμού, βλ. Ryan (1979), σσ. 46-47 και Burns (1968), σσ. 296, 308-310 ή καθορίζει το περιεχόμενο της έννοιας της ωφελιμότητας, βλ. Ryan (1974), σσ. 54-56, 133.

20. Ο Μιλλ δεν δίνει ακριβή ορισμό της «προόδου». Έχει υποστηριχθεί πως η χρήση αυτής της έννοιας για την περιγραφή της διαδικασίας της ιστορικής και πολιτιστικής εξέλιξης προσδίδει ιστορικιστικό χαρακτήρα στην ανάλυση του Μιλλ. Για αυτό το θέμα βλ. Ryan (1974), σσ. 46-47, 92-93.

21. Mill (1972), σ. 193.

22. Στο ίδιο, σ. 223.

«κοινών αισθημάτων συνοχής» ή «την ακραία παθητικότητα και την οικειοθελή υποταγή στην τυραννία».²³

Η πρόταση αυτή σχετικά με την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στο στάδιο προόδου ενός λαού και τη μορφή και ποιότητα της κυβέρνησής του διαμορφώνει την αντίληψη του Μιλλ σχετικά με την «αξία που μπορεί να έχει κάθε σύνολο πολιτικών θεσμών». Αυτή «αποτελείται εν μέρει από το βαθμό στον οποίο προάγουν τη γενική πνευματική ανάπτυξη μιας κοινότητας, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτή τη φράση την ανάπτυξη των πνευματικών, ηθικών και πρακτικών δραστηριοτήτων και ικανοτήτων, και εν μέρει από το βαθμό της τελειότητας, με την οποία οργανώνουν την ήδη υπάρχουσα ηθική, πνευματική και πρακτική αξία, έτσι ώστε να λειτουργούν με τη μέγιστη αποτελεσματικότητα στις δημόσιες υποθέσεις».²⁴

Έτσι, η διατήρηση και προαγωγή της υπάρχουσας κατάστασης της προόδου ενός λαού αποτελεί το κριτήριο της ορθής μορφής διακυβέρνησης, και ο Μιλλ συνεχίζει υποστηρίζοντας πως η ιδεώδης μορφή πολιτικού συστήματος είναι αυτή του αντιπροσωπευτικού συστήματος.²⁵ Η δημοκρατία είναι η ιδανική μορφή πολιτείας όχι μόνο επειδή ικανοποιεί πλήρως το κριτήριο που θέτει ο Μιλλ,²⁶ αλλά επίσης διότι μπορεί να υιοθετηθεί μόνον από ένα λαό του οποίου οι πνευματικές και ηθικές ικανότητες έχουν φτάσει ένα δεδομένο σημείο τελειότητας.²⁷ Με άλλα λόγια η εγκαθίδρυση του αντιπροσωπευτικού συστήματος εκφράζει την πλέον

---

23. Στο ίδιο, σσ. 221-223.

24. Στο ίδιο, σ. 195.

25. Στο ίδιο, σ. 202.

26. Αυτό για παράδειγμα θα μπορούσε να συμβεί στην περίπτωση της πεφωτισμένης δεσποτείας, η οποία είναι «νομιμοποιημένη μορφή διακυβέρνησης όταν έχουμε να κάνουμε με βαρβάρους, δεδομένου ότι απώτερος στόχος αυτής της διακυβέρνησης θα πρέπει να είναι η προαγωγή τους...» Mill (1972), σσ. 13-14.

27. Ο Μιλλ υποστηρίζει πως «η υιοθέτηση του αντιπροσωπευτικού συστήματος από ένα λαό δεν εξαρτάται τόσο από τη θέση που αυτός καταλαμβάνει στη γενική κλίμακα διαβάθμισης της ανθρωπότητας, όσο στο βαθμό που αυτός κατέχει συγκεκριμένες ειδικές προϋποθέσεις – προϋποθέσεις, ωστόσο, τόσο στενά συνδεδεμένες με το βαθμό της γενικής του ανάπτυξης, που οποιαδήποτε απόκλιση ανάμεσα στα δυο είναι μάλλον εξαίρεση παρά κανόνας». Mill (1972), σ. 218.

ιδανική μορφή που μπορεί να λάβει η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο επίπεδο της προόδου ενός λαού και τη μορφή και ποιότητα της κυβέρνησής του. Αυτό που διακρίνει τη δημοκρατία από οποιοδήποτε άλλο πολιτικό σύστημα είναι το γεγονός ότι η κυριαρχία διαχέεται και παραχωρείται στο σύνολο του λαού που την υιοθετεί. Το θεσμικό πλέγμα της εγγυάται ότι κάθε πολίτης «έχει λόγο στην άσκηση της κυριαρχίας».²⁸ Έτσι, η ομαλή λειτουργία αυτού του πολιτικού συστήματος προϋποθέτει την ύπαρξη ενός λαού, του οποίου οι ηθικές ικανότητες συνδυάζουν έναν υψηλό βαθμό υπευθυνότητας με μια ισχυρή θέληση για ανεξαρτησία και ελευθερία. Αυτές οι ιδιότητες ανταποκρίνονται σε ένα ιδεώδες επίπεδο ανάπτυξης της ανθρώπινης προόδου. Είναι πράγματι οι προϋποθέσεις που είχε θέσει ο Μίλλ για την πραγματοποίηση του ιδεώδους του σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν τις προϋποθέσεις που διέπουν την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Στο «Representative Government» μπορούμε να βρούμε μια αρκετά διαφωτιστική διατύπωση αυτού του σημείου. Ο Μίλλ υποστηρίζει πως η υπεροχή και ο μοναδικός χαρακτήρας ενός πλήρως αντιπροσωπευτικού συστήματος σε σχέση με την κατάσταση πραγμάτων της εποχής του, βασίζεται σε δύο αρχές που διέπουν τη λειτουργία του και χαρακτηρίζονται από την καθολική εκείνη ισχύ που απολαμβάνουν όλες οι γενικές προτάσεις που αναφέρονται στις ανθρώπινες υποθέσεις: «Η πρώτη είναι πως τα δικαιώματα και τα συμφέροντα όλων ή του καθενός μπορούν να διασφαλιστούν από την περιφρόνηση μόνον όταν το ενδιαφερόμενο γι' αυτά άτομο είναι το ίδιο ικανό και μόνιμα διατεθειμένο να τα υπερασπιστεί. Η δεύτερη είναι πως η γενική ευημερία αυξάνεται και διαχέεται πιο πλατιά σε αναλογία με την ποσότητα και την ποικιλία της ενεργητικότητας των ατόμων που διατίθενται να την προάγουν».²⁹

Αυτές οι δυο αρχές εκφράζουν την ταύτιση της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας με την ιδανική μορφή που μπορεί να πάρει

---

28. Στο ίδιο, σ. 207.

29. Στο ίδιο, σ. 208.

ιδανική μορφή που μπορεί να λάβει η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο επίπεδο της προόδου ενός λαού και τη μορφή και ποιότητα της κυβέρνησής του. Αυτό που διακρίνει τη δημοκρατία από οποιοδήποτε άλλο πολιτικό σύστημα είναι το γεγονός ότι η κυριαρχία διαχέεται και παραχωρείται στο σύνολο του λαού που την υιοθετεί. Το θεσμικό πλέγμα της εγγυάται ότι κάθε πολίτης «έχει λόγο στην άσκηση της κυριαρχίας».²⁸ Έτσι, η ομαλή λειτουργία αυτού του πολιτικού συστήματος προϋποθέτει την ύπαρξη ενός λαού, του οποίου οι ηθικές ικανότητες συνδυάζουν έναν υψηλό βαθμό υπευθυνότητας με μια ισχυρή θέληση για ανεξαρτησία και ελευθερία. Αυτές οι ιδιότητες ανταποκρίνονται σε ένα ιδεώδες επίπεδο ανάπτυξης της ανθρώπινης προόδου. Είναι πράγματι οι προϋποθέσεις που είχε θέσει ο Μίλλ για την πραγματοποίηση του ιδεώδους του σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν τις προϋποθέσεις που διέπουν την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Στο «Representative Government» μπορούμε να βρούμε μια αρκετά διαφωτιστική διατύπωση αυτού του σημείου. Ο Μίλλ υποστηρίζει πως η υπεροχή και ο μοναδικός χαρακτήρας ενός πλήρως αντιπροσωπευτικού συστήματος σε σχέση με την κατάσταση πραγμάτων της εποχής του, βασίζεται σε δύο αρχές που διέπουν τη λειτουργία του και χαρακτηρίζονται από την καθολική εκείνη ισχύ που απολαμβάνουν όλες οι γενικές προτάσεις που αναφέρονται στις ανθρώπινες υποθέσεις: «Η πρώτη είναι πως τα δικαιώματα και τα συμφέροντα όλων ή του καθενός μπορούν να διασφαλιστούν από την περιφρόνηση μόνον όταν το ενδιαφερόμενο γι' αυτά άτομο είναι το ίδιο ικανό και μόνιμα διατεθειμένο να τα υπερασπιστεί. Η δεύτερη είναι πως η γενική ευημερία αυξάνεται και διαχέεται πιο πλατιά σε αναλογία με την ποσότητα και την ποικιλία της ενεργητικότητας των ατόμων που διατίθενται να την προάγουν».²⁹

Αυτές οι δυο αρχές εκφράζουν την ταύτιση της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας με την ιδανική μορφή που μπορεί να πάρει

---

28. Στο ίδιο, σ. 207.

29. Στο ίδιο, σ. 208.

η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο επίπεδο της προόδου ενός λαού και τη μορφή και ποιότητα της διακυβέρνησής του. Η λογική βάση της ανάπτυξης της ανθρώπινης φύσης γίνεται η βάση της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται και ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο το δημοκρατικό πολίτευμα ικανοποιεί το κριτήριο της ιδεώδους μορφής πολιτείας. Εγγυάται τη διατήρηση και αποτρέπει τον υποβιβασμό του υπάρχοντος επιπέδου της προόδου με το να διασφαλίζει την ανθρώπινη ελευθερία και αξιοπρέπεια: «οι άνθρωποι είναι ασφαλείς από δεινά προερχόμενα από άλλους, στο βαθμό που έχουν τη δύναμη να προστατεύουν τους εαυτούς τους, και το κάνουν».³⁰ Λειτουργώντας με αυτό τον τρόπο το δημοκρατικό πολίτευμα εγγυάται ταυτόχρονα και την πρόοδο. Σ' ένα περιβάλλον ελευθερίας, η ατομική υπευθυνότητα γίνεται ο κύριος μοχλός για τη συνολική προαγωγή της κοινότητας. Οι άνθρωποι «εξασφαλίζουν έναν υψηλό βαθμό επιτυχίας στον αγώνα τους με τη φύση στο βαθμό που βασίζονται στις δυνάμεις τους, σ' αυτό που μπορούν να κάνουν οι ίδιοι, είτε ατομικά είτε συλλογικά, παρά σε ό,τι οι άλλοι μπορούν να κάνουν γι' αυτούς».³¹

Μέχρι στιγμής έχουμε εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στις αντιλήψεις του Μιλλ σχετικά με την πρόοδο, την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης και το ιδεώδες του για τη δημοκρατία και έχουμε δει πως η σχέση αυτή προσδίδει ηθικό χαρακτήρα στο τελευταίο. Έχουμε επίσης υποστηρίξει πως ο ειδικός χαρακτήρας του ιδεώδους του Μιλλ το διαχωρίζει από την αντίληψη περί δημοκρατίας των άλλων ωφελιμιστών. Ένα άλλο σημείο που τονίζει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις δυο αντιλήψεις και αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα της πρώτης είναι το ειδικό περιεχόμενο που αποδίδει ο Μιλλ στην έννοια της ωφελιμότητας (*utility*). Μια σύντομη εξέταση αυτού του σημείου θα ολοκληρώσει την περιγραφή του ιδεώδους του για τη δημοκρατία και θα μας εισάγει στο σύνολο των θεματικών που σχετίζονται με αυτό που έχουμε ονομάσει στην εισαγωγή «το πρόβλημα της μετάβασης».

---

30. Στο ίδιο.

31. Στο ίδιο.

Παρ' ότι ο Μιλλ επέμενε πως η ωφελιμότητα πρέπει να είναι το τελικό κριτήριο για όλα τα ηθικά προβλήματα³² καθώς επίσης και βασικός στόχος κάθε διοίκησης, άσκησε έντονη κριτική στη θεωρία του Μπένθαμ και στο περιεχόμενο που αυτή απέδιδε στην έννοια της ωφελιμότητας. Η τελευταία ήταν αρκετά περιορισμένη. Δεν λάμβανε υπόψη το στοιχείο της ποικιλίας που χαρακτηρίζει την κοινωνική ζωή του ανθρώπου καθώς επίσης και «τις μισές περίπου από το συνολικό αριθμό των πνευματικών ικανοτήτων για τις οποίες είναι ικανοί οι άνθρωποι».³³ Κατά συνέπεια η ωφελιμότητα στη θεωρία του Μπένθαμ ήταν μια μη επεξεργασμένη έννοια που δεν έκανε διάκριση ανάμεσα στην ποιότητα και την ποσότητα της απόλαυσης.³⁴ Ο Μιλλ εισάγει αυτή τη διάκριση και υποστηρίζει πως η αρχή της ωφελιμότητας μπορεί να νοηθεί ορθά μόνο σε σχέση με τις ιδιαίτερες εκείνες ικανότητες του ανθρώπου που είναι «ανώτερες από τις ζωικές ορέξεις» και που, στο βαθμό που οι άνθρωποι τις συνειδητοποιούν ταυτίζουν την ευτυχία με την άσκησή τους.³⁵ Η έμφαση αυτή προς τις ποιοτικές απολαύσεις και την ανάπτυξη των ιδιαίτερων ικανοτήτων του ανθρώπου που σχετίζονται με αυτές συνδέει άμεσα την έννοια της ωφελιμότητας με τις έννοιες της προόδου και της ανάπτυξης της ανθρώπινης φύσης.³⁶ Ο Μιλλ υποστηρίζει πως οι ποιοτικές απολαύσεις ανταποκρίνονται κυρίως σε πνευματικές δραστηριότητες. Η προσθήκη αυτού του προσδιορισμού είναι πολύ σημαντική για όλο το επιχείρημα σχετικά με τη δημοκρατία. Δη-

---

32. Mill (1989), σ. 14.

33. Βλ. Ryan (1974), σ. 54. Για την κριτική του Μιλλ στον ωφελιμισμό του Μπένθαμ βλ. Norman (1983). *The Moral Philosophers* (O.U.P.), σσ. 124-131 και Ryan (1974), σσ. 53-56.

34. Βλ. Norman (1983), σ. 127, Ryan (1974), σ. 132, Macpherson (1977), σ. 52.

35. Βλ. Norman (1983), σ. 128.

36. Ο Ryan υποστηρίζει πως «η έννοια της ωφελιμότητας στην οποία αναφέρεται ο Μιλλ είναι έννοια παρασιτική αυτής της προόδου», Ryan (1974), σ. 133. Ο Μιλλ πράγματι συνδέει την ωφελιμότητα με την πρόοδο λέγοντας πως η πρώτη πρέπει να νοηθεί με την ευρεία της έννοια, βασισμένη στα μόνιμα ενδιαφέροντα του ανθρώπου ως προοδευτικού όντος», Mill (1989), σ. 14, και προσθέτει «Ως προοδευτικό ον, ο άνθρωπος ανακαλύπτει όλο και πιο αποτελεσματικά μέσα για τη μείωση των δεινών και την αύξηση των ανώτερων απολαύσεων, Mill (1972), σ. 424.

λώνει τη σημασία που αποδίδει ο Μιλλ στην πνευματική καλλιέργεια των πολιτών ως βασικό στόχο του δημοκρατικού πολιτεύματος και προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του. Αυτό το στοιχείο απουσιάζει πλήρως από τη θεωρία του Μπένθαμ. Όπως τονίζει ο Alan Ryan, η τελευταία «δεν είναι προοδευτική στο βαθμό που δεν έχει να πει τίποτε σχετικά με το πώς μπορούμε να βελτιώσουμε τις επιθυμίες μας, και μπορεί να αποδειχθεί μη αποτελεσματική στο επίπεδο της διασφάλισης του υπάρχοντος τρόπου επίτευξης της ευτυχίας, όποτε αυτός απαιτεί κάτι περισσότερο από τη συνήθη υποταγή στην υπάρχουσα τάξη».³⁷

Η έμφαση του Μιλλ στο ιδιαίτερο περιεχόμενο της ωφελιμότητας δηλώνει την πεποίθησή του πως η δημοκρατία ως ιδεώδες αλλά επίσης ως «αυξανόμενη δύναμη στην κοινωνία» που σύντομα θα λάβει τη μορφή πολιτικού συστήματος, απαιτούσε κάτι περισσότερο από τη συνήθη υποταγή στην υπάρχουσα τάξη. Απαιτούσε την ύπαρξη μιας ισχυρής και υγιούς κοινής γνώμης και ο κύριος μηχανισμός για την επίτευξη αυτού του στόχου ήταν η πνευματική καλλιέργεια. Η τελευταία αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του πολιτικού συστήματος και κύριο μηχανισμό για την αποτροπή του υποβιβασμού της δημοκρατίας σε «διακυβέρνηση του όχλου».

---

2. Το πρόβλημα της μετάβασης

Στις επόμενες παραγράφους θα εξετάσουμε προβλήματα που αναφέρονται στις θεματικές της ταξικής διακυβέρνησης και του δεσποτισμού της κοινής γνώμης. Όπως έχουμε ήδη δει, ο Μιλλ ταύτισε αυτά τα φαινόμενα με τον υποβιβασμό της δημοκρατίας και την ήττα του ιδεώδους του. Έχουμε επίσης δει πως είχε συνειδητοποιήσει ότι η πορεία μετάβασης από την κατάσταση αποκλεισμού των μαζών από την πολιτική σκηνή σε εκείνη της ένταξής τους σε αυτή ήταν αναπόφευκτη και σύντομη. Έτσι η ανάγκη για τη διατύπωση ενός σχεδίου θεσμικών ρυθμίσεων που θα απέ-

---

37. Ryan (1974), σ. 55.

τρεπαν τον κίνδυνο της ταξικής διακυβέρνησης και το δεσποτισμό της κοινής γνώμης ήταν το ίδιο επείγουσα.³⁸

Μια πρακτική δυσκολία στο να παρουσιάσουμε την προσπάθεια του Μιλλ να διαμορφώσει ένα τέτοιο σχέδιο και να βρει λύσεις στο πρόβλημα της μετάβασης, προκύπτει απ' το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της ζωής του άλλαξε απόψεις σχετικά με τη βαρύτητα και την προτεραιότητα των προβλημάτων που συνόδευαν την άνοδο της δημοκρατίας. Για παράδειγμα τον απασχολούσε ο κίνδυνος της ταξικής διακυβέρνησης από την αρχή του 1830 αλλά θεώρησε το πρόβλημα του δεσποτισμού της κοινής γνώμης ως κύριο πρόβλημα της δημοκρατίας αρκετά αργότερα.³⁹ Κατά συνέπεια οι πολιτικές του προτάσεις άλλαξαν κατά τη διάρκεια μιας περιόδου που καλύπτει περισσότερο από τριάντα χρόνια αλλά επίσης το ηθικό του ιδεώδες διευρύνθηκε και συμπεριέλαβε στοιχεία σοσιαλιστικού τύπου. Έτσι θα παρουσιάσουμε τον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να αντιμετωπίσει τα δύο θέματα που αποτελούν το πρόβλημα της μετάβασης με αναφορά στο ήδη παρουσιασμένο σύνολο αρχών που συγκροτεί τη βάση του ιδεώδους του για τη δημοκρατία: τη διατήρηση της προόδου, της ελευθερίας της σκέψης και της ατομικότητας. Θα πρέπει επίσης να αναφερθούμε στην αρχή της διατήρησης της «φυσικής κατάστασης της κοινωνίας». Η πίστη του Μιλλ στον ιδιαίτερο ρόλο που θα έπρεπε να παίξει η γραφειοκρατία στη διοίκηση των δημοσίων υποθέσεων είναι παρούσα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου κατά την οποία ασχολήθηκε με το θέμα της δημοκρατίας.

Υπήρχαν αρκετά θέματα τα οποία είχε να αντιμετωπίσει ο Μιλλ σχετικά με το ζήτημα της ενσωμάτωσης των μαζών στην πολιτική σφαίρα. Παρ' ότι γνώριζε τον κίνδυνο της ταξικής διακυβέρνησης, θεωρούσε ανεπίτρεπτη τη συνέχιση του πολιτικού αποκλεισμού τους. Η τελευταία καθιστούσε προφανή την αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί σε μια πραγματικότητα που ήταν μέρος της «ευρείας κίνησης της σύγχρονης ιστορίας». Ο Μιλλ φοβόταν πως κάτω από αυτές τις συνθήκες ένας

---

38. Burns (1968), σ. 55.

39. Στο ίδιο, σσ. 280-318.

εμφύλιος πόλεμος ήταν πολύ πιθανός. Κατά τη διάρκεια της περιόδου ανάμεσα στο 1829 και το 1848 υποστήριξε ένα σύνολο ριζοσπαστικών αιτημάτων για την αναδιοργάνωση των πολιτικών θεσμών, συμπεριλαμβανομένης και της διεύρυνσης του εκλογικού δικαιώματος.⁴⁰ Μια δευτερεύουσα αρχή που δείχνει τον τρόπο με τον οποίο ο Μιλλ συνέλαβε την ανάγκη ενσωμάτωσης των μαζών στην πολιτική σφαίρα είναι αυτή του ανταγωνισμού. Η τελευταία συνδέεται στενά με την αρχή της διατήρησης της προόδου. Το παρακάτω απόσπασμα από ένα άρθρο του Μιλλ στην εφημερίδα *Edinburgh Review* δείχνει πώς συνδέονται οι δύο αυτές αρχές: «Πιστεύουμε με τον κύριο M. Guizot ότι η σύγχρονη Ευρώπη παρουσιάζει το μόνο παράδειγμα στην ιστορία της διατήρησης, μέσω των αιώνων, αυτής της συντονισμένης δράσης ανάμεσα σε αντιτιθέμενες δυνάμεις που τείνουν φυσικά προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Μαζί του δε, αποδίδουμε πρωτίστως σε αυτή την αιτία το πνεύμα βελτίωσης, που ποτέ δεν έπαιρε να υφίσταται και μέχρι σήμερα προάγει τα ευρωπαϊκά έθνη».⁴¹

Έτσι η διατήρηση της προόδου εξαρτάται κυρίως από τη δυνατότητα συνεργασίας ανάμεσα σε κοινωνικές δυνάμεις που αντιτίθενται μεταξύ τους. Η αρχή του ανταγωνισμού δηλώνει την ανάγκη για την εξεύρεση ενός θεσμοθετημένου τρόπου οριοθέτησης και ελέγχου της υπάρχουσας αντιπαλότητας ανάμεσα στις τάξεις ιδιοκτητών και μη ιδιοκτητών. Σε αυτή την αρχή βασίζει ο Μιλλ την υποστήριξή του προς την παραχώρηση του δικαιώματος ψήφου στους εργάτες: «Δεν είναι [...] μια από τις κεφαλαιώδεις και αναγνωρισμένες λειτουργίες του κοινοβουλίου ότι όσοι διαταράσσουν και διχάζουν την κοινωνία θα πρέπει να γίνονται αισθητοί με μια ανάλογη αναταραχή και διχασμό εκεί; Δεν θα πρέπει το κοινοβούλιο να είναι ο τόπος συζήτησης αντιτιθεμένων συμφερόντων και αρχών, το πεδίο όπου αντίπαλες δυνάμεις πρέπει να συναντώνται και να δίνουν τη μάχη τους, έτσι ώστε να μη φτάσουν στο σημείο να μάχονται σε ένα λιγότερο ειρηνικό πεδίο;»⁴²

---

40. Στο ίδιο.

41. Βλ. Burns (1968), σ. 310.

42. Στο ίδιο, σ. 315

Η διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος και ο περιορισμός του κοινωνικού ανταγωνισμού στο κοινοβούλιο μπορούσε να αποτρέψει τον κίνδυνο ενός εμφυλίου πολέμου και τις καταστροφικές συνέπειές του για την πρόοδο. Ταυτόχρονα ο Μιλλ απέδιδε μεγάλη σημασία στο ρόλο που θα έπρεπε να παίξει το Φιλελεύθερο Κόμμα μέχρι να γίνει δυνατή η διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος.⁴³ Υποστήριξε ότι το Φιλελεύθερο Κόμμα θα έπρεπε να βασιστεί στα «ενεργά» και «προικισμένα» μέλη του της μεσαίας τάξης και να χρησιμοποιήσει την υποστήριξή τους για την προώθηση και υπεράσπιση του καλού της εργατικής τάξης. Αυτή η τακτική θα περιόριζε τα «πρακτικά παράπονα» της εργατικής τάξης και θα συνέβαλλε έτσι στην αποτροπή ενός εμφυλίου πολέμου. Απ' την άλλη μεριά, θα ενίσχυε την πολιτική συμμετοχή των μελών της μεσαίας τάξης, των οποίων η δραστηριότητα και ενεργητικότητα ταυτίζονταν με την πρόοδο.

Η υποστήριξη του Μιλλ προς τη διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος και ο ειδικός ρόλος τον οποίο επιφύλασσε για το Φιλελεύθερο Κόμμα και τη μεσαία τάξη σχετίζονται έμμεσα με το θέμα της ταξικής διακυβέρνησης, στο βαθμό που συνιστούν πολιτικές προτάσεις για την αποφυγή ενός εμφυλίου πολέμου. Αυτές οι προτάσεις δηλώνουν την πίστη του Μιλλ στην ικανότητα του λαού να επιλέγει συνετά τους κυβερνώντες.⁴⁴ Σε αυτό το επίπεδο του προβληματισμού του για το πρόβλημα της μετάβασης θεωρούσε πως το πρόβλημα της ταξικής διακυβέρνησης επιλυόταν ικανοποιητικά μέσω του όρου που αφορούσε τον «αληθή χαρακτήρα της αντιπροσώπευσης».⁴⁵ Στα πλαίσια αυτού του όρου γινόταν ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στη «βούληση» και το «καλό» του λαού και το τελευταίο εθεωρείτο ως το τελικό κριτήριο για το «τι είναι ορθό στην πολιτική». Ταυτόχρονα απέρριπτε την έννοια της άμεσης δημοκρατίας. Ο Μιλλ συνέδεσε την πραγματοποίηση του καλού του λαού με την αρχή της διατήρησης της φυσικής κατάστασης της κοινωνίας, με τη διοίκηση δηλαδή από

---

43. Για το θέμα αυτό βλ. Burns (1968), σσ. 289-290, 299-301.

44. Στο ίδιο, σ. 297.

45. Στο ίδιο, σσ. 285-295.

μια ομάδα ειδικά εκπαιδευμένων επαγγελματιών. Αυτοί οι όροι υποτίθεται ότι εξάλειψαν τον κίνδυνο της ταξικής αντιπροσώπευσης με δυο τρόπους. Αφενός μεν η επίτευξη του καλού του λαού συνεπαγόταν την επιβολή συγκεκριμένων περιορισμών στην «άμεση και απεριόριστη άσκηση της βούλησής του», αφετέρου δε η αρχή της διατήρησης της φυσικής κατάστασης της κοινωνίας απέδιδε ένα μεγάλο βαθμό αυτονομίας στην ηγετική ομάδα της γραφειοκρατίας και διεύρυνε την ανεξαρτησία της από την ήδη περιορισμένη βούληση του λαού. Αυτές οι παρατηρήσεις είναι αρκετά χρήσιμες για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο Μιλλ συνέλαβε τη σημασία της πολιτικής συμμετοχής των μαζών. Πριν εξετάσουμε αυτό το θέμα, θα αναφερθούμε στις βασικές πλευρές του προβλήματος του «δεσποτισμού της κοινής γνώμης».

Ήταν ο Alexis de Tocqueville που διέγνωσε πρώτος τις ανεπιθύμητες συνέπειες της νίκης του δημοκρατικού κινήματος στην Αμερική και υποστήριξε πως η επιδίωξη της ισότητας σε συνδυασμό με την επέκταση των κρατικών λειτουργιών απειλούσε την ελευθερία σκέψης και την ατομικότητα.⁴⁶ Ο προβληματισμός του Tocqueville επηρέασε τον Μιλλ που ωστόσο δεν ταύτισε την αιτία αυτών των φαινομένων με τη δημοκρατία. Όπως έχουμε δει, είχε μια αρκετά συγκεκριμένη αντίληψη για τη σχέση δημοκρατίας και ιστορικής εξέλιξης και συνέδεσε το ζήτημα μιας τυραννικής πλειοψηφίας με εξελίξεις που αναφέρονταν στη δεύτερη: «Δεν είναι επειδή τα άτομα που συνθέτουν τη μάζα είναι ίσα, αλλά επειδή η ίδια η μάζα έχει αυξηθεί σε τέτοιο μέγεθος, ώστε τα άτομα καθίστανται ανίσχυρα μπροστά της. Επειδή δε οι μάζες έχουν καταστεί ικανές, μέσω τεχνολογικών εξελίξεων, να δρουν ταυτόχρονα, μπορούν να αναγκάσουν, όχι μόνον ένα άτομο, αλλά οποιονδήποτε αριθμό ατόμων να υποταχθούν σ' αυτές».⁴⁷

Ο Μιλλ ταύτιζε την αύξηση του μεγέθους των μαζών με την εξάπλωση της ομοιομορφίας στην κοινωνία. Υπήρχαν αρκετοί άλλοι παράγοντες που συνέβαλλαν στην εξομοίωση των συνθηκών

---

46. Για τον προβληματισμό του Tocqueville σχετικά με αυτό το θέμα, βλ. Bottomore (1979), σ. 10. Held (1987), σ. 90, Burns (1968), σσ. 294-296, 306-307.

47. Βλ. Burns (1968), σ. 306.

που περιέβαλλαν διαφορετικές τάξεις και άτομα και συνετέλεσαν στη διεύρυνση της ομοιομορφίας.⁴⁸ Ο Μιλλ παρατηρούσε μια γενική τάση της σύγχρονης κοινωνίας προς την ομοιομορφία, η οποία απειλούσε την ηθική και πνευματική ανεξαρτησία. Ο προβληματισμός του σχετικά με αυτό το θέμα συνοδεύτηκε από μια αυξανόμενη αμφισβήτηση της ικανότητας των μαζών να χρησιμοποιήσουν συχνά τις ψήφους τους.⁴⁹ Δεδομένου ότι ο αποκλεισμός τους από την πολιτική σφαίρα ήταν προσωρινός, ο Μιλλ σκέφθηκε πως η τάση προς την ομοιομορφία και ο σχετικός με αυτή φόβος μιας τυραννικής πλειοψηφίας θα έπρεπε να αντισταθμισθεί από μια άλλη δύναμη στην κοινωνία:⁵⁰ «Για το σχηματισμό της καλύτερης δυνατής κοινής γνώμης θα πρέπει να υπάρχει κάπου μια ισχυρή κοινωνική υποστήριξη για αισθήματα και απόψεις διαφορετικές από εκείνες των μαζών. Η μορφή την οποία αυτή η υποστήριξη μπορεί να λάβει είναι ζήτημα χρόνου, χώρου και περιστάσεων. Παρ' όλα αυτά (σε μια εμπορική χώρα και σε μια εποχή που, ευτυχώς για την ανθρωπότητα, το μιλιταριστικό πνεύμα έχει υποχωρήσει), δεν μπορεί να υπάρχει καμιά αμφιβολία σχετικά με τα στοιχεία που πρέπει να τη συνθέτουν: είναι η αγροτική τάξη, οι εύποροι και οι μορφωμένοι».⁵¹

---

3. Εκπαιδευτική λειτουργία και πολιτική συμμετοχή

Παρ' όλα αυτά ο Μιλλ δεν έμεινε ικανοποιημένος με αυτή τη λύση που αναμφισβήτητα δηλώνει μια συντηρητική τάση στη σκέψη του. Η ενασχόλησή του με τις συνθήκες διαβίωσης και τα προβλήματα της εργατικής τάξης τον οδήγησαν στο συμπέρασμα πως η λύση στο πρόβλημα της τυραννικής πλειοψηφίας ήταν αρκετά διαφορετική από εκείνη που είχε αρχικά προτείνει. Το 1847

---

49. Βλ. Burns (1968), σσ. 296-297. Η αμφισβήτηση του Μιλλ σχετικά με αυτό το θέμα τον οδήγησε να αλλάξει ριζικά τη θέση του σχετικά με τη διεύρυνση της ψηφοφορίας. Το 1848 αρνήθηκε να την υποστηρίξει θεωρώντας ότι «θα προκαλούσε περισσότερο κακό παρά καλό», στο ίδιο, σ. 319.

50. Στο ίδιο, σσ. 296-307.

51. Στο ίδιο, σ. 307.

έγραψε: «Έχω πάψει καν να πιστεύω πως η τάξη των ευπόρων, με την τρέχουσα σημασία αυτού του όρου, αποτελεί ουσιώδες συστατικό της ιδεώδους μορφής κοινωνίας. Αυτό που φαίνεται ουσιώδες είναι πώς θα επιτευχθεί ώστε η κοινωνία στο σύνολό της να μην καταβάλλεται και να μην ανησυχεί υπερβολικά για τα μέσα της συντήρησής της».⁵²

Αυτό το απόσπασμα δείχνει πως ο Μιλλ έχει διεισδύσει εδώ περισσότερο στις προϋποθέσεις που συγκροτούν μια προοδευτική κοινωνία. Μέχρι στιγμής είχαμε δει πως η διατήρηση μιας τέτοιας κοινωνίας και η αποτροπή του κινδύνου μιας τυραννικής πλειοψηφίας εξαρτιόνταν κυρίως από την ιδιαίτερη υποστήριξη των τάξεων που μπορούσαν να αντιταχθούν στην παντοδυναμία του «μέτρου και περιορισμένου τύπου ανθρώπινης φύσης» ο οποίος ταυτιζόταν με την εργατική τάξη. Τώρα παρατηρούμε πως ο Μιλλ εγκαταλείπει αυτή την ιδέα και τη σχετική με αυτήν εχθρότητα προς την εργατική τάξη και κατανοεί το χαμηλό πνευματικό και ηθικό επίπεδο της τελευταίας σε σχέση με τις συνθήκες υπό τις οποίες η κοινωνία στο σύνολό της επιτυγχάνει την αναπαραγωγή της. Η λύση στο πρόβλημα της τυραννικής πλειοψηφίας βρίσκεται στη μεταβολή αυτών των συνθηκών με τέτοιο τρόπο ώστε να προάγουν το ηθικό και πνευματικό επίπεδο των μαζών. Ο Μιλλ απέδωσε μεγάλη σημασία στη διεύρυνση της εκπαίδευσης και ασχολήθηκε διεξοδικά με ρυθμίσεις που μπορούσαν να προαγάγουν αυτόν το στόχο. Όπως υποστηρίζει ο Allan Ryan «στο βαθμό που η προοδευτικότητα της εποχής εξαρτιόταν από την πρόοδο της γνώμης, επιθυμούσε να δει ένα υψηλό επίπεδο πνευματικής καλλιέργειας που θα επιτυγχανόταν με τα πιο αποτελεσματικά μέσα».⁵³

Ο προβληματισμός του Μιλλ σχετικά με την ανάγκη μεταβολής των συνθηκών, υπό τις οποίες στο σύνολό της η κοινωνία επιτυγχάνει την αναπαραγωγή της, τον οδήγησε στην υποστήριξη του θεσμού των συνεταιρισμών. Η εξάπλωσή τους θα επέφερε μια «η-

---

52. Στο ίδιο, σ. 313.

53. Ryan (1974), σ. 177. Ο Ryan αναφέρεται επίσης στα επιχειρήματα που ανέπτυξε ο Μιλλ σχετικά με το θέμα στο «Principles of Political Economy» και το «On Liberty». Βλ. στο ίδιο, σελ. 153-154, 176-177 και Mill (1989), σσ. 105-108.

θική επανάσταση στην κοινωνία» εξυψώνοντας την αξιοπρέπεια της εργασίας... παρέχοντας μια νέα αίσθηση ασφάλειας και ανεξαρτησίας στην εργατική τάξη... μετατρέποντας την καθημερινή ενασχόληση του κάθε ανθρώπου σε σχολείο κοινωνικής αλληλοκατανόησης και πρακτικής ευφυΐας».⁵⁴ Σε αυτό το σημείο μπορούμε να εντοπίσουμε τη διεύρυνση του ιδεώδους του Μίλλ για τη δημοκρατία. Η έμφασή του στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα των συνεταιρισμών καθώς και τη διεύρυνση της εκπαίδευσης έχουν ιδιαίτερη σημασία για το επιχειρήμά του. Ο Μίλλ αντελήφθηκε πως όλες οι κύριες δραστηριότητες που συνδέονται με τη λειτουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας θα έπρεπε να οργανωθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να προάγουν τη γενική πνευματική ανάπτυξη της κοινότητας. Σε αυτό το σημείο βρίσκεται και η λύση που βρήκε στο πρόβλημα του ξεπεσμού της δημοκρατίας σε «διακυβέρνηση του όχλου» καθώς επίσης και ο «αναπτυξιακός χαρακτήρας» του μοντέλου που υποστήριξε. Η πνευματική προαγωγή θα παραγόταν κυρίως μέσω της συμμετοχής των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς. Όπως ο ίδιος το έθετε, οι τελευταίοι θα μετατρέπονταν σε «φορέα της εθνικής εκπαίδευσης»,⁵⁵ σε «μέσον για να ενισχυθεί η ενεργητικότητα και να ασκηθεί η κρίση των πολιτών... σε στοιχεία που υποχρεώνουν τους ανθρώπους να βγουν απ' το στενό κύκλο του προσωπικού και οικογενειακού ατομισμού και τους μαθαίνουν να ενεργούν με γνώμονα το καλό του κοινωνικού συνόλου και προσανατολίζουν τη διαγωγή τους σε στόχους που ενώνουν αντί να απομονώνουν τα άτομα».⁵⁶

Τα δικαστήρια, οι τοπικοί και κοινοτικοί θεσμοί, καθώς επίσης εργασιακές και φιλανθρωπικές οργανώσεις θα γίνονταν οι κύριοι θεσμοί μέσω των οποίων θα επιτυγχανόταν η πολιτική εκπαίδευση ενός ελεύθερου λαού. Μπορούμε να παρατηρήσουμε πως σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η συμμετοχή περιορίζεται σε τοπικό επίπεδο. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθούμε σε μια βασική διάκριση που κάνει ο Μίλλ ανάμεσα στη συμμετοχή

---

54. Βλ. Macpherson (1977), σ. 61.

55. Βλ. Mill (1972), σ. 196.

56. Βλ. Mill (1970), σσ. 109-110.

σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Η διάκριση αυτή θα διευκρινίσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του επιχειρήματός του σχετικά με την ομαλή λειτουργία της δημοκρατίας και την αποτροπή του υποβιβασμού της σε διακυβέρνηση του όχλου. Η συμμετοχή στο τοπικό επίπεδο θεωρείτο ως προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε εθνικό επίπεδο. Ο Μιλλ υποστήριζε πως μόνο η πρώτη αναπτύσσει τις ιδιαίτερες εκείνες ικανότητες του πολίτη που απαιτούνται για τη δεύτερη: «Δεν υπάρχει λόγος να έχουμε καθολική ψηφοφορία και συμμετοχή στην εθνική κυβέρνηση αν το άτομο δεν είναι προετοιμασμένο γι' αυτή τη συμμετοχή στο τοπικό επίπεδο... σ' αυτό ακριβώς το τοπικό επίπεδο εμφανίζεται το πραγματικό εκπαιδευτικό αποτέλεσμα, εκεί όπου όχι μόνο αντιμετωπίζονται τα θέματα που επιδρούν άμεσα στο άτομο στην καθημερινή του ζωή, αλλά επίσης εκεί όπου έχει μια μεγάλη ευκαιρία ο ίδιος να εκλεγεί για να υπηρετήσει σε μια τοπική επιτροπή.⁵⁷

Έχει υποστηριχθεί πως ο θεμελιώδης ρόλος τον οποίο αποδίδει ο Μιλλ στην εκπαιδευτική λειτουργία της συμμετοχής βρίσκεται σε αντίφαση με τις πολιτικές του προτάσεις σχετικά με την αντιπροσώπευση.⁵⁸ Πράγματι, μπορούμε να αναφερθούμε σε μια αντίφαση ανάμεσα σε δυο τύπους συμμετοχής/αντιπροσώπευσης. Όπως έχουμε ήδη δει στην εισαγωγή, ο Μιλλ πρότεινε την υιοθέτηση ενός συστήματος πολλαπλής ψήφου και τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων του κοινοβουλίου. Αυτές οι δυο προτάσεις συνεπάγονταν δραστικούς περιορισμούς στη δυνατότητα ελέγχου του εκλογικού σώματος επί της εκτελεστικής εξουσίας και έτσι περιόριζαν τα κίνητρα για συμμετοχή στο εθνικό επίπεδο. Όπως το θέτει η Carole Pateman: «Η πλειοψηφία αποκλείεται από το πολιτικό σύστημα ως πολιτικά υποτελής και δεν μπορεί να αντισταθεί στην εφαρμογή δυσμενών πολιτικών. Αν μια προκαθορισμένη ελίτ είναι σε θέση να κερδίζει την πολιτική εξουσία, γιατί θα έπρεπε η πλειοψηφία να ενδιαφέρεται καν για διάλογο;»⁵⁹

Ο Μιλλ δεν φαίνεται να συνειδητοποιεί την αντίφαση ανά-

57. Βλ. Pateman (1970), σ. 30-31.

58. Βλ. Held (1987), σ. 94, Macpherson (1977) σ. 60, Pateman (1970) σ. 31.

59. Pateman (1970) σ. 33.

μεσα στο πνεύμα ισότητας που χαρακτηρίζει το επιχείρημά του σχετικά με τη συμμετοχή στο τοπικό επίπεδο και τη συνέχιση της ανισότητας που χαρακτηρίζει τη συμμετοχή σε εθνικό επίπεδο. Οι ρυθμίσεις αυτές ωστόσο εκφράζουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του επιχειρηματός του. Θεώρησε τη συμμετοχή στο τοπικό και εργοστασιακό επίπεδο ως τον κύριο μηχανισμό για τη γενική πνευματική προαγωγή των μαζών και ως βασική προϋπόθεση για την αποτροπή του υποβιβασμού της δημοκρατίας σε διακυβέρνηση του όχλου. Το πνεύμα ισότητας ήταν συμβατό με αυτό τον τύπο συμμετοχής. Παρ' όλα αυτά ήταν επίσης πεπεισμένος πως η ομαλή μετάβαση σε ένα πλήρως αντιπροσωπευτικό σύστημα απαιτούσε την υιοθέτηση του συστήματος πολλαπλής ψήφου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελίδης, Μ. (1993), *Φιλελευθερισμός: κλασικός και νέος*, Ίδρυμα Σ. Καράγιωργα, Αθήνα.
- Bottomore, Tom (1979), *«Political Sociology»*, Hutchinson, Λονδίνο.
- Burns, J.H. (1968), *«J.S. Mill and Democracy 1829-1861»*, εις Schneewind, J.B. «Mill», Macmillan, Λονδίνο.
- Held, David (1987), *Models of Democracy*, Polity Press, Καίμπριτζ.
- Macpherson, C.B. (1977), *The Life and Times of Liberal Democracy*, O.U.P. Οξφόρδη.
- Mill, J.S. (1972), *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*, J.M. Dent & Sons Ltd, Λονδίνο.
- (1989), *On liberty and other writings*, C.U.P., Καίμπριτζ.
- Norman, Richard (183), *«The moral philosophers»*, O.U.P. Οξφόρδη.
- Pateman, Carole (1970), *Participation and democratic theory*, C.U.P. Καίμπριτζ.
- Ryan, Alan (1974), *«J.S. Mill»* Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1993), «Πολιτική φιλοσοφία της νεωτερικότητας», *Δευκαλίων 11/2*, Αθήνα.